

РОЗДІЛ 3

НОВІ МАРКЕРИ ІДЕНТИЧНОСТІ: СИМВОЛІЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ПУБЛІЧНОГО ПРОСТОРУ УРСР НА ЗЛАМІ 80–90-х РОКІВ XX СТОЛІТТЯ

Наприкінці 80-х – на початку 90-х років XX ст. в УРСР, під впливом політики перебудови, гласності, демократизації, національно-патріотичні сили започаткували інтенсивний процес символічної трансформації публічного простору, що став важливим чинником формування нових маркерів національної ідентичності на тлі розпаду СРСР. Декомунізаційні практики, які проявилися у масовому демонтажі пам'ятників радянським діячам, а також у поступовому витісненні комуністичної символіки, відображали суспільні зрушення, спрямовані на переосмислення минулого та утвердження власної історичної пам'яті.

Символічний акт поривання з комуністичним минулим: демонтаж пам'ятників Владіміру Леніну (Ульянову) (Владимир Ленин (Ульянов)). У тоталітарних державах, яким був СРСР, пам'ятники/монументи набували особливого значення, оскільки ставали не тільки елементами культурної спадщини, а насамперед інструментами політики пам'яті, покликаними формувати колективну ідентичність у бажаному для влади напрямі. У СРСР центральне місце у візуальній та символічній структурі публічного простору займала постать В. Леніна. Його образ був перетворений на універсальний символ радянської ідеології. «Культ Леніна» реалізовувався через шкільні підручники, пропагандистську літературу і насамперед через монументальне середовище.

«Леніни були скрізь – на вулицях та площах, на фабриках та заводах, на шкільних подвір'ях та у колгоспах, назовні та у будівлях. Лише три районні центри – Стара Вижівка на Волині, Іршава на Закарпатті та Шумськ на Тернопільщині – не мали у радянські часи на своїх головних площах ... “вождя”, – відзначали українські учені» (Рябенко, 2020). Таким чином, пам'ятники В. Леніну стали обов'язковим атрибутом кожного міста, селища або ж навіть великих підприємств, і ця уніфікація символічного простору була своєрідною матрицею радянської політики пам'яті (Коломийани, 2014). Загалом,

від 1920-х років в УРСР було встановлено приблизно 5 500 пам'ятників В. Леніну («Ленінопад», 2015).

Поглиблення процесів гласності в УРСР у другій половині 1980-х років призвело до формування опозиції до КПУ, для представників якої монументи В. Леніна – наочний знак відчуження від власної національної історії та традицій. Тому перші акти демонтажу цих пам'ятників представниками національно-демократичного табору були передусім політичними жестами, спрямованими на символічну делегітимацію КПУ та відмежування від радянського минулого. Їх знесення відкрило можливість для формування нових «змістових сенсів», побудованих на українській національній ідентичності.

Найперший пам'ятник В. Леніну в СРСР було демонтовано у латвійському м. Смілтене (лат. Smiltene) 11 квітня 1990 р. (офіційна причина – «у зв'язку з поганим станом») (11 апреля, 2015). Щодо УРСР, ідентичний захід відбувся 1 серпня 1990 р. у м. Червоноград (Львівська обл.), що призвело до небаченого суспільного резонансу (Історія, 2022). Події передували страйк шахтарів, що розпочався у липні того ж року. Одна з вимог демонстрантів – перебудова управлінських зв'язків і департизація вугільних підприємств (виведення партійних/комсомольських комітетів із підприємств, установ, виведення з-під контролю КПУ газети «Шахтар Червонограда» тощо) (Семків, 2015).

З метою обговорення шахтарських вимог, 20 липня 1990 р. відбулося позачергове засідання міської ради, на якому, окрім соціально-економічних проблем шахтарів, порушувалося питання демонтажу пам'ятника В. Леніну. Перший секретар міського комітету КПУ одразу ж зазначив, що «рішення про демонтаж монумента є поспішним», а секретар обкому КПУ Іван Пилипчук назвав пам'ятник «витвором монументальної архітектури» (За вільну Україну, 1990). Все ж, попри опір партчиновників, 1 серпня пам'ятник В. Леніну у Червонограді було демонтовано та перенесено на відкритий склад міського управління комунального господарства (За вільну Україну, 1990).

Газета «Шахтар Червонограда» з цього приводу писала: «З самого ранку точилися дискусії біля підніжжя пам'ятника. Люди висловлювали свої міркування, пропонували представникам ради нові варіанти. Рішуче була налаштована захистити монумент невелика група мешканців ... Не встиг ступити на площу, як почув від

літньої жінки, яка, на жаль, не назвалася: “Це історія. Бо ж стоять пам'ятники видатним полководцям, то чому не повинно бути і цього пам'ятника? Не Ленін винен, що послідовники зруйнували систему, про яку він мріяв” ... “Це безумство”, – тільки й сказав він [інший захисник Леніна. – *Авт.*]. Протилежної думки дотримувалися ті, хто постраждав у роки панування комуністично-адміністративної системи. “Геть засновника диктатури із площі!” – одноставно вимагали вони» (Ще одну вимогу страйкарів виконано, 1990).

Пояснюючи причини демонтажу пам'ятника, часопис «Новини Прибужжя» констатував: «Демонтовуючи пам'ятник В. І. Леніну в місті, ми тим самим демонтували ідола і засновника тоталітарної системи, яка привела нас до убогого життя сьогодні. Ми проти ідолопоклонства в будь якій формі, тим більше масового тиражування пам'ятників, проти яких виступав сам вождь революції ... Хіба може забути український народ, як втілюючи заповіді Ілліча, була вчинена насильницька колективізація, нечуваний голодомор 1932–1933 рр., який забрав життя 8 мільйонів українських селян?!» (Слука, 1990).

Після демонтажу пам'ятника В. Леніну у Червонограді місцева прокуратура звернулася до Львівської обласної ради з вимогою перевірити законність рішення Червоноградської міської ради та скасувати його. Однак депутати Львівської обласної ради, більшість у якій після березневих виборів 1990 р. до Верховної Ради УРСР та місцевих органів влади становили представники національно-демократичних сил, підтримали ініціативу депутатів Червоноградської міської ради.

Республіканська та місцева компартійні преси широко висвітлювали подію, зважаючи на її резонанс. Зокрема, газета «Вільна Україна» демонтаж пам'ятника В. Леніну назвала «актом вандалізму» та опублікувала статтю голови Товариства охорони пам'яток історії та культури, академіка АН УРСР Петра Толочка, який зазначав: «Наші попередники й справді нарobili помилок. Та це вже історія. Її потрібно вивчати, пояснювати і навіть осуджувати, тільки не виправляти. З упевненістю можу сказати, що дії, подібні до червоноградських, не сприятимуть справі соціального примирення. Вони неоднозначно сприймуться населенням. Неминуче призведуть до національного непорозуміння. Хотів би закликати всіх причетних з даною проблемою не поспішати зі швидким судом. У нас для цього немає морального права» (Бойко, 2016).

Першим обласним центром УРСР, у якому було демонтовано пам'ятник В. Леніну, став Тернопіль (Історія, 2022). Ще 18 липня 1990 р. на сесії міської ради було прийнято Ухвалу «Про архітектурно-монументальне оформлення міста», згідно з якою передбачалося демонтувати у місті пам'ятники Владіміру Леніну, Карлу Марксу (Karl Marx), Максиму Горькому (Максим Горький), Володимиру Затонському, Ярославу Галану та ін., а також «символи радянського мілітаризму». У відповідь на зазначену ухвалу, 19 липня було оприлюднено заяву бюро Тернопільського обкому та міському КПУ, де відзначено, що «сесія міської ради повинна відмінити своє необгрунтоване рішення, діяти відповідально і зважено» (Як тернополяни пам'ятник Леніну знімали, 2011).

Однак 8 серпня 1990 р. «комуністичний ідол і символ радянського режиму» – В. Ленін був демонтований («Ленінопад», 2020). Про цей день залишив яскравий спогад Павло Сливка: «У день демонтажу пам'ятника до Тернополя прибув з Києва заступник міністра МВС УРСР генерал Бердов, який намагався погрозами не допустити зняття пам'ятника. Але це йому не вдалося. Голова міської ради В'ячеслав Негода просить зберігати спокій та інформує присутніх на площі, що відповідальність за дотримання громадського спокою і порядку міськвиконкомом покладено на начальника міськвідділу МВС Сергія Головка, а за ведення робіт по демонтажу – на заступника голови міськвиконкому Юліана Осадчука. Після цього Негода залишає площу і йде в приміщення міської ради» (Як тернополяни пам'ятник Леніну знімали, 2011).

Декілька пам'ятників В. Леніну у серпні–вересні 1990 р. було демонтовано в Івано-Франківській обл. Зокрема, 17 серпня 1990 р. знесено монумент у Коломиї. «Ми набралися духу, заручилися підтримкою і довірою людей, які знали, що ми якщо беремося за справу, то не словом, а ділом. Ми знали, що маємо довіру від людей, і вони нас підтримають», – зазначив один із активістів товариства «Меморіал» Юрій Тимошенко, який разом із Ярославом Кушнірчуком відбійним молотком власноруч від'єднували пам'ятник від постаменту (Коломияни, 2014).

У Надвірній (Івано-Франківська обл.) пам'ятник В. Леніну було демонтовано 28 серпня 1990 р. Події передувало народне віче, яке 26 серпня на міському стадіоні «Нафтовик» організували осередки національно-державницьких громадсько-політичних організацій. В ухвалі, за підсумками проведеного віча, наголошено, що «основною

причиною кризи у політичній, економічній та духовній сферах суспільства є Компартія та стара система, яку потрібно демонтовувати» (Бойко, 2016). Пам'ятник В. Леніну, у цьому контексті, став своєрідним «символом визволення простору від тоталітарного минулого».

Восени 1990 р. демонтаж пам'ятників В. Леніну у західно-українських областях став хвилеподібним. Зокрема, 4 вересня у м. Борислав (Львівська обл.) відбулася сесія міської ради, на якій 54 голосами «за» затверджено рішення демонтувати в місті два пам'ятники – В. Леніну та М. Горькому (Бойко, 2016). Міський голова Борислава Володимир Копись у мемуарах «Мої роки, моє життя належать Україні» писав: «Оголошую перерву і по радіо звертаюся до мешканців міста із запрошенням прийти на майдан біля міської ради для останнього плювка на потвору. Виходжу на майдан, народ вітає оплесками, а ветерани ОУН-УПА під командою Михайла Оленича і Петра Паламара несуть “почесну варту” біля вождя. Вдивляюся у вікна третього і четвертого поверхів, де були світлиці працівників МК КПУ, і бачу заплакані очі вірних партійців. Даю дозвіл на демонтаж – і до вождя наближаються вантажний автомобіль і піднімальний кран. Повертаючись до кабінету, телефоном запрошую Львівське телебачення прибути до Борислава, щоб задокументувати останні хвилини перебування вождя світового пролетаріату в Бориславі. Мене немов магнітом тягне на місце демонтажу, і я виходжу на майдан. Такелажники накидають на шию і на ноги вождя петлі, а Станіслав Кутковський відкручує гайки з анкерних болтів, якими прикручений пам'ятник до п'єдесталу» (Копись, 2004).

На другій сесії Дрогобицької міської ради 5 вересня 1990 р. депутати підтримали звернення головного архітектора міста, який вимагав демонтувати пам'ятник В. Леніну та повернути місту історичний вигляд. Згідно зі спогадами місцевих мешканців, спочатку монумент демонтовували автокраном, а згодом, «коли побачили, що так скинути вождя не вдасться, до справи долучилися газозварювальники» (Бойко, 2016). Зрештою, «падав Дрогобицький Ленін під свист та вигуки місцевих мешканців» (Бойко, 2016).

Після демонтажу пам'ятників В. Леніну у Тернополі, Червонограді та інших районних центрах Львівської обл., ЦК КПУ звернувся до Президії Верховної Ради УРСР із вимогою прийняти рішення про заборону подальших демонтажів пам'ятників (Як тернополяни

пам'ятник Леніну знімали, 2011). Як результат, 11 вересня Президія ухвалила Постанову «Про порушення закону Української РСР про охорону і використання пам'яток історії та культури», у якій запропоновано:

1. Відмітити протиправність актів Червоноградської, Бориславської, Дрогобицької, Радехівської, Миколаївської міських рад Львівської обл. та запропонувати їм переглянути незаконні рішення про знесення і переміщення пам'ятників В. Леніну.

2. Звернути увагу місцевих рад народних депутатів на неприпустимість прийняття рішень, які суперечать чинному законодавству і належать до компетенції органів державної влади і управління вищого рівня.

3. Раді міністрів УРСР з участю місцевих рад народних депутатів організувати інвентаризацію наявних у республіці пам'яток історії та культури з метою визначення їх дійсної історико-архітектурної та культурної цінності й обґрунтованості віднесення певної їх частини до пам'яток республіканського значення (Постанова-1).

У відповідь на Постанову Президії Верховної Ради УРСР «Про порушення закону Української РСР про охорону і використання пам'яток історії та культури», 21 вересня 1990 р. Львівська обласна рада ухвалила рішення діаметрально протилежного змісту: «1. Підтвердити правомочність рішень районних та міських рад про демонтаж пам'ятників Леніну. 2. Запропонувати Президії Верховної Ради УРСР розглянути доцільність подальшого знаходження на території України пам'ятників тоталітаризму» (Семків, 2015).

Напередодні ухвалення вищезазначеної постанови Львівської обласної ради, 14 вересня 1990 р., пам'ятники В. Леніну було демонтовано у Винниках (Піняжко, 2024) та Львові (майже 50 тис. львів'ян були присутні під час знесення монументу) (Ленін у Львові впав 32 роки тому, 2022). В ухвалі Львівської міської ради «Про пам'ятник Леніну у місті Львові» від 14 вересня 1990 р. констатовано повний крах теорії ленінізму, застосування якої у практиці державного будівництва призвело до знищення мільйонів невинних людей, зокрема і на Західній Україні. Зважаючи на вищезазначене, враховуючи невідповідність стильового виконання та розміщення пам'ятника В. Леніну архітектурному ансамблю площі перед Театром опери та балету ім. І. Франка, «опираючись на волю

переважної частини виборців, які вимагають усунення пам'ятника Леніну, з центральної частини міста в особистих зверненнях і листах, колективних вимогах і ухвалах трудових колективів», Львівська міська Рада ухвалила:

1. Демонтувати пам'ятник В. Леніну на площі перед Театром опери та балету ім. І. Франка.

2. Виконавчому комітету Львівської міської ради народних депутатів провести демонтаж пам'ятника і забезпечити його зберігання.

3. Доручити виконавчому комітету Львівської міської ради народних депутатів дати пропозиції про перенесення пам'ятника та узгодити місце його встановлення, з Радою міністрів УРСР (14 вересня 1990 р. у Львові, 2019).

«Настрій у людей був дуже святковий і рішучий. Люди розуміли, що цей пам'ятник є символом тієї епохи, тієї країни, в якій вони жили протягом тривалого часу, що це кінець однієї сторінки історії, яка принесла багатьом дуже багато страждань, горя. Усі ті жертви під час визвольної боротьби, брежневських репресій періоду 60–70 років. Все це, на думку людей, мало відійти вже в минуле», – відзначав Іван Сварник (Піняжко, 2024). На думку історика, «знесення пам'ятника означало вступ у нову епоху, епоху без комунізму, без Леніна, без партії як керівної сили» (Піняжко, 2024) (рис. 1).

Рис. 1. Демонтований пам'ятник В. Леніну у Львові (14 вересня 1990 р.)
(Ленін у Львові впав 32 роки тому, 2022)

Голова міської ради Івано-Франківська Ярослав Тайліх 6 жовтня 1990 р. підписав Ухвалу міськради «Про демонтаж пам'ятників В. Ульянову в м. Івано-Франківську». Ухвалу міської ради було урочисто виконано 9 жовтня 1990 р. «Франківський Ленін був найбільш монументальний серед обласних пам'ятників – всі інші були менші і скромніші. Тутешній, заввишки в триповерховий будинок, мав вражати. А ще слугувати своєрідною трибуною – біля ніг вождя на річницю жовтневого перевороту 1917 року в Росії, який іменували “Жовтневою революцією”, на демонстрацію 1 травня влаштовували трибуни. На них приймали парад керівники області і компартійного осередку. Партійці в той час фактично керували областю – були кураторами всіх напрямів, галузей і підприємств та разом із КГБ “смотрящими” за людьми. Паради до Леніна йшли через стометрівку – колони з червоними прапорами, транспарантами про щасливе життя та кульками зупинялися біля трибун під монументом. З гучномовця лунало комуністичне гасло, а колона кричала “Ура!”», – відзначали науковці (Комуністи під кран не лягали, 2020).

Окрім Галичини, демонтаж пам'ятників В. Леніну в інших регіонах України на зламі 80-х – 90-х років ХХ ст. відбувався доволі повільно й суперечливо. У центральних і східних областях УРСР, де позиції КПУ та радянських ідентифікаційних практик залишалися доволі сильними, суспільний спротив ліквідації радянської символіки був значно відчутніший, що контрастувало з західноукраїнськими регіонами, де усунення радянських монументів було виразно символічним та асоціювалося з національним відродженням і поверненням до історичних традицій.

Надалі демонтаж пам'ятників В. Леніну в суверенній Україні відбувався упродовж чотирьох етапів: упродовж 1990-х років у Галичині та Волині демонтували понад 2 000 монументів; на зламі 1990–2000-х років у західних та центральних областях – понад 600; у 2005–2008 рр. (переважно у центральних областях) – понад 600; у роки Революції Гідності (2013–2014 рр.) – 552 (Історія, 2022).

Утвердження синьо-жовтого прапора як символу національної ідентичності. Поява синьо-жовтого прапора в публічному просторі УРСР у другій половині 1980-х років – один із ключових маркерів трансформації політики пам'яті та національної ідентичності, видимий вияв політичної позиції та соціальної суб'єктності. На початку 1989 р. у СРСР уже були зафіксовані перші випадки публічного підйому українських прапорів. Зокрема, Іван Юзиц

(Ivan Juzyc) зауважував, що «українську символіку у Вільності можна було спостерігати принаймні з зими 1988–89. Перешкод їй ніхто не чинив» (Квятковський, 2018). Поширювалися синьо-жовті стяги й на побутовому рівні в УРСР – у 1989 р. прихильники харківського футбольного клубу «Металіст» принесли український стяг на стадіон у Ленінграді. Прапори також можна було побачити на фестивалі «Червона Рута» у Чернівцях (Торба, 2025). А 22 травня того ж року синьо-жовтий стяг був помічений на Шевченківському святі у Києві (Синьо-жовтий прапор, 2024).

Локально питання національної символіки порушувалося у різних регіонах УРСР починаючи від 1987–1988 рр. Наприклад, у Стрию уперше питання прапора розглядалося на засіданні стрийського суспільно-політичного клубу «Аргумент» у червні 1988 р. (Як Стрий перегнав Львів, 2024). Через рік – 21 травня 1989 р. – синьо-жовті прапори уже були публічно підняті у місті під час богослужіння на могилах батьків кардинала Мирослава Любачівського та на місці поховань жертв НКВС 1941 р. Згодом синьо-жовті прапори у Стрию були підняті у червні на День Святої Трійці, 9 липня – під час святкування Івана Купала над р. Стрий, у серпні–вересні – на честь відкриття пам'ятників Тарасу Шевченку в сусідніх селах, 8 жовтня – на стадіоні під час спортивного дійства, 26 грудня – у міському будинку культури, у лютому 1990 р. – під час пікетування міському КПУ (Квятковський, 2018).

Подібні приклади використання синьо-жовтих прапорів свідчать про поступове перетворення національної символіки з предмета побутового обговорення на видимий маркер колективної ідентичності та політичного протесту. Заходи (навіть локальні) національно-демократичних сил демонстрували системність символічних практик, спрямованих на легітимізацію українського нарративу в публічному просторі.

Загалом, можна констатувати, що синьо-жовті прапори у 1988 – на початку 1989 рр. широко використовувалися національно-демократичними силами під час проведення демонстрацій та мітингів в УРСР. Однак подібне використання синьо-жовтого прапора було ініціативою «знизу». Тільки 14 березня 1990 р. у Стрию був уперше в УРСР офіційно вивішений синьо-жовтий прапор (Як Стрий перегнав Львів, 2024) (рис. 2).

Хоча рішення позачергової сесії Стрийської міської ради, яке санкціонувало ініціативу, в оригіналі не збереглося, його автори

згодом відтворили зміст відповідної ухвали. У документі наголошувалося: «У зв'язку з напруженою суспільно-політичною ситуацією, яка склалася у м. Стрию і на вимогу громадськості міста та з метою недопущення подальшої дестабілізації і зриву виборів до місцевих рад, виконавчий комітет Стрийської міської ради народних депутатів вирішив: встановити на будинку виконкому український національний синьо-жовтий прапор на одному рівні з державним прапором УРСР» (Як Стрий перегнав Львів, 2024). Почесну місію виконали члени НРУ – Богдан Ботвин, Василь Бичко, Олег Бойко, Орест Галицький, Роман Дрімайло та Богдан Морквич (мітинг і його учасників, встановлення прапора зафіксував на фотоплівці Едуард Ушневич) (Квятковський, 2018).

На дії стриян 30 березня 1990 р. відреагувала «Правда України», яка опублікувала коментар першого заступника прокурора УРСР Володимира Синюкова. Він, зокрема, відзначав: «Дії Стрийського виконкому і новообраних депутатів є протизаконними, тому що були грубо порушені Конституція УРСР, інші законодавчі акти. Згідно з законом УРСР від 5 червня 1981 р. “Про прапори і вимпели державних і суспільних органів, організацій УРСР та їх посадових осіб” такі прапори і вимпели підлягають реєстрації. Не зареєстрованими користуватися заборонено, в тому числі і синьо-жовтими» («Правда України», 1990). Однак рішення Стрийської міської ради було залишено без змін.

*Рис. 2. Підняття синьо-жовтого прапора у Стрию (14 березня 1990 р.)
(Квятковський, 2018)*

Перша сесія Тернопільської міської ради 23 березня 1990 р. ухвалила постанову про національну символіку, один із пунктів якої містив рішення про встановлення українського національного прапора на будівлі міської ради поруч із державним прапором УРСР. Офіційне вивішування першого національного прапора України в Тернополі було вирішено провести в урочистій обстановці 29 квітня 1990 року. О 19:00 год на Театральному майдані спершу відбулося освячення синьо-жовтого полотнища священниками Ігорем Возняком, Дмитром Лисаком та Мефодієм Кудряковим. Після чину освячення прапора до нього першими доторкнувся житель с. Богданівка Підволочиського р-ну Павло Герасимик (сотник Січових стрільців) та міський голова Тернополя В'ячеслав Негода, який прийняв присягу на вірність народові України. Згодом прапор було піднято над будівлею міської ради (підіймали члени НРУ заводу «Оріон» – Володимир Стаюра та Сергій Сидор) (Прапор, 2022).

Синьо-жовтий стяг був піднятий на будівлі міськради Дрогобича 2 квітня 1990 р. (Ганкевич, 2015). «У цей день перед ратушею Дрогобича зібралися тисячі дрогобичан, – констатують науковці. – О 13 годині 15 хвилин під вигуки “Слава!” жовто-блакитний стяг таки замайорів над Дрогобичем. Під цим прапором дрогобичани усвідомили себе невід’ємною складовою української нації. Дрогобич став першим містом, яке вивісило український національний синьо-жовтий прапор єдиним, а не поруч з державним прапором УРСР. Також саме в Дрогобичі вперше було демонтовано прапор УРСР, згодом Дрогобич підтримало і сусіднє місто Борислав» (Героїчна мить історії, 2022). До події були причетні практично всі депутати першого демократичного скликання, зокрема такі постаті, як Мирослав Глубіш, Володимир Бунь, Михайло Харів, Михайло Белей, Тарас Бунь, Ярослав Візор, Іван Николь, Тарас Огородник та ін. Чин освячення здійснили отці Іван Гринчишин та Мирон Бендик. Участь в урочистостях взяв письменник, народний депутат України Роман Іваничук (Героїчна мить історії, 2022).

Символічне значення мало підняття синьо-жовтого стягу у Львові. Орест Карелін у книжці «Прапори над Україною» зазначав, що вранці 2 квітня 1990 р. громадські активісти принесли освячений прапор до Святоюрського собору і розгорнули на площі перед головним входом. «Тоді там проходив вікопомний пікет вірних УГКЦ, а архікатедральний храм Української Греко-Католицької церкви був зачинений. Після врочистих промов і благословінь, з розгорнутим

прапором у супроводі кількох тисяч революційних львів'ян ми спустились у місто», – зазначав він (Карелін, 2011).

У спогадах відомого громадського діяча читаємо: «Крокуючи через парк Івана Франка, по вулиці Січових Стрільців, вулиці Гнатюка, із зупинкою на славнозвісній “клумбі”, по Катедральній ми вийшли на площу Ринок. Під стінами Ратуші на нас чекав великий гурт городян і гостей міста. Після палких урочистих промов і фотографування на довгу і добру пам'ять – прапор урочисто внесли до сесійної зали і передали депутатам-демократам. Усі разом заспівали державний гімн “Ще не вмерла Україна”» (Квятковський, 2018). Проте 2 квітня прапор у Львові не був піднесений над міською радою, оскільки не було відповідної ухвали.

Сесія Львівської міської ради 3 квітня 1990 р. прийняла відповідне рішення. «Депутати кілька годин “піарилися” на історичній події, – згадував про цей день О. Карелін. – Їх дуже цікавило: яких розмірів має бути прапор; з якої матерії має бути пошито полотнище; глибина синіх і жовтих кольорів на прапорі; де прапори мають зберігатися; як довго має прапор висіти на ратуші до заміни ... Питання з підняттям прапора затягувалося, час спливав, нарід почав нервувати ... Тоді багатотисячний гурт українців, що стояв на площі Ринок, почав безперервно скандувати: “Прапор, прапор...”, що викликало напружену ситуацію у залі і дуже впливало на депутатів. Тому з голосуванням ухвали прапора у Львові проблем не було – “за” проголосували майже усі, за винятком кількох комуністів і військових» (Квятковський, 2018).

Автор цього рішення – депутат львівської міської ради Андрій Гречило. Згодом він констатував: «Не можна було механічно писати, що ми піднімаємо прапор і все. Керівні радянські органи могли відмінити рішення. Зокрема, прокуратура могла би подати протест, якщо б документ не відповідав чинному законодавству. Не можна було допустити, щоб комуністи визнали нашу символіку нелегальною та змусили з ганьбою скасувати рішення. У тексті ухвали я вказав, що український національний прапор має підніматися над міською радою у певні дні разом з державним прапором УРСР» (Як у Львові вперше підняли синьо-жовтий прапор, 2025).

У Рішенні Львівської міської ради, зокрема, було відзначено:

1. Визнати правомірним використання українського національного прапора під час проведення державних і громадсько-політичних заходів у Львові нарівні з існуючими державними прапорами.

2. Прийняти положення про застосування українського національного прапора у Львові.

3. Підняти на вежі будинку Львівської ратуші синьо-жовтий прапор.

4. Звернутися до Верховної Ради УРСР з пропозицією розглянути питання про статус і порядок використання української національної символіки та встановлення відповідальності за глумління над нею (Квятковський, 2018).

У відповідь на дії національно-патріотичних організацій на Львівщині, 8 квітня 1990 р. до Львівської області була скерована група працівників Прокуратури УРСР, яку очолив перший заступник прокурора УРСР для посилення координації дій правоохоронних органів щодо призупинення і викоринення фактів ігнорування закону, зміцнення правопорядку, усунення «тиску на депутатський корпус з метою задоволення політичних амбіцій громадськими формуваннями, здійснення екстремістських, націоналістичних устремлінь, прийняття незаконних рішень про використання синьо-жовтого прапора ..., спроби проведення несанкціонованих мітингів» (ДАЛО, арк. 85).

Проте заходи прокуратури не принесли бажаних для ЦК КПУ результатів. Для прикладу, перші після березневих виборів 1990 р. засідання Львівської обласної ради проходили під акомпанемент «Ще не вмерла Україна», а зал та будинок Театру опери та балету прикрашав синьо-жовтий стяг. Зрештою, однією з перших Львівська обласна рада прийняла Ухвалу «Про проголошення української національної символіки та національного гімну офіційно прийнятими на території Львівської області» від 28 квітня 1990 р. У ній, зокрема, зазначено:

1. На території Львівської обл. поряд із прапором УРСР та гербом УРСР вважати офіційно прийнятою національною символікою: синьо-жовтий прапор – як національний прапор; тризуб – як український національний герб, а також гімн «Ще не вмерла Україна» – як український національний гімн (ДАЛО, арк. 92).

2. Український прапор піднімався: на будинках, де проводилися засідання Обласної ради народних депутатів, – на весь час роботи сесії; на будинках ради народних депутатів області, підприємств та організацій, трудові колективи яких прийняли відповідні рішення, – постійно; на будинках державних органів, громадських організацій області, установ і організацій, а також на житлових будинках – у дні національних свят (ДАЛО, арк. 110).

Подібні ухвали схвалила більшість населення Галичини. У місцевих часописах навесні 1990 р. було проведено опитування чи-

тачів під загальною назвою «Суверенітет, але який?» (дописувачі надіслали 6 500 анкет). 87 % із них висловилися за те, щоб гімном суверенної України була пісня на слова Павла Чубинського «Ще не вмерла Україна». Ще 15 % респондентів вважали, що слова необхідно модернізувати. Практично 100 % опитаних новим гербом України хотіли б бачити тризуб у різноманітних модифікаціях. Орієнтовно 92 % опитаних вважали за необхідне затвердити прапор у синьо-жовтих кольорах. 7 % поряд із синьо-жовтими кольорами вважали за доцільне додати малиновий. 67 % респондентів майбутню валюту вважають гривнею (Вовканич, 1991).

Поетапно зростала географія поширення українського стягу. Першим містом у Хмельницькій обл., де був піднятий синьо-жовтий стяг, став Нетішин. У місті 26 квітня 1990 р. відбувся п'ятитисячний мітинг та свічкова хода до храму Святої Параскеви, приурочені річниці Чорнобильської трагедії. Під час мітингу поет, письменник Микола Ручький зачитав звернення до нетішинців, у якому виступив із пропозицією підняти синьо-жовтий стяг. Пропозицію підтримали учасники мітингу (Сторінками історії, 2022). «27 квітня 1990 року о 16-й годині синьо-жовтий прапор замайорів над Нетішином під радісні погляди людей, котрі поверталися з роботи додому», – зауважували очевидці (Сторінками історії, 2022).

В окремих західноукраїнських областях підняти прапор над адміністративними будівлями не вдавалося через значний спротив членів КПУ у місцевих радах. Яскравий приклад – Луцьк, де у міській раді після березневих виборів 1990 р. депутатами були 56 членів КПУ. Все ж, під впливом національно-демократичних сил, 15 липня 1990 р. подія стала реальністю. Голова Луцького міськвиконкому Антон Кривицький зазначав: «... прапор на будівлі міськради піднімали вже у липні, під час другої сесії. Хоч тоді, до слова, на сесії ради синьо-жовтий прапор уже був встановлений за спинами членів президії. Кличуть мене депутати, які ініціювали це рішення: “Ви з нами, чи не з нами?”. Кажу: “З вами! Я ж з народом. Я подам на голосування, підтримаєте – все”. Тоді, аби на депутатів і на мене вплинути, зібрався натовп біля приміщення, чоловік 600–700. Ставлю на голосування – не проходить. “Зарубали”. Але не всі з’явилися ... Пішов, викликаю комуністів і кажу: “Або проголосуйте, або підете туди, де тільки що був я. Вийду до людей і назву усіх хто не голосував”. Вернулися на сесію. Знову ставлю питання про підняття національного прапора. Пройшло» (Перший, 2015).

Першим містом за межами західноукраїнських областей, де офіційно вивісили національний стяг, став Житомир – 13 червня 1990 р. (33 роки тому, 2023). Водночас уперше на Лівобережжі синьо-жовтий стяг офіційно був піднятий у Кременчуці – 24 серпня 1990 р. Володимир Пилипенко (один із тих, хто підіймав прапор) із цього приводу зауважував, що «боротьба за демократію і за прапор України у кінці 80-х – початку 90-х років минулого сторіччя» відбувалася на тлі екологічних мітингів та альтернативних виборів до Верховної Ради СРСР, УРСР та місцевих рад (Кременчук першим підняв прапор, 2020).

Підняття національного стягу над Київською міською радою стало реакцією на прийняття 16 липня 1990 р. Декларації про державний суверенітет України. Подібне рішення не було спонтанним: у президії Київради підготували проєкт рішення, ініційований «Демократичним блоком», однак на голосування 24 липня його поставили тільки тоді, коли з'явилася інформація, що багатотисячний натовп із прапором рухався до будівлі Київради (1990 – над Київрадою, 2024). Увечері того ж дня блакитно-жовте полотнище на Софіївській площі, де зібралося орієнтовно 100 тис. людей, освятили священники УАПЦ та УГКЦ (церемонію посвяти здійснив архімандрит УПЦ Володимир (Романюк)). Після освячення прапор винесли до людей та урочистою ходою понесли до будівлі Київради (1990 – над Київрадою, 2024).

Практика підняття синьо-жовтих стягів на адміністративних будівлях у 1990 р. поетапно поширювалася й у центрально-східних областях. Для прикладу, 21 жовтня 1990 р. у Вінниці на площі перед міськвиконкомом уперше було піднято національний прапор. Перед цією подією його освятили біля будівлі органної музики (тепер – Спасо-Преображенський кафедральний собор) (Скрипник, 2024). Освячували клірики УПЦ – протоієрей Стефан Синюк, Василь Рішко, Агафангел Давидовський, Олексій Мельничук, протоієрей Миколай Кравець (Скрипник, 2024).

Очевидці подій були вражені атмосферою заходу. «Площа перед міськвиконкомом була заповнена вщерть, – відзначав Леонід Миколайчук. – Знамено піднімали під вигуки, оплески. Люди співали пісень. Аж мурашки відчувалися на спині, коли звучали слова “Ще не вмерла Україна...”. Це нині все звично – і Гімн, і заклики “Слава, Україні!”, а тоді...» (Скрипник, 2024). Міська влада не підтримувала акцію, але й не заперечувала проти її проведення. Голова Вінницького міськвиконкому Микола Костін констатував: «Нашим головним завданням було зберегти у місті спокій, не допустити протистояння. Треба було

зберегти робочу атмосферу у трудових колективах, щоб місто було забезпечене продуктами, щоб комунальники утримували вулиці і площі у чистоті, щоб працювали заводи і фабрики. З політичними гаслами кожен вінничанин визначався самостійно. Хтось підтримував нові політичні сили, інший залишався прихильником старої комуністичної ідеології. Це вже був вибір кожної людини» (Скрипник, 2024).

Рис. 3. Внесення синьо-жовтого прапора до Верховної ради УРСР (24 серпня 1991 р.) (Стельмах, 2016)

До Верховної Ради УРСР синьо-жовтий стяг був занесений 1 жовтня 1990 р. – під час відкриття осінньої сесії представники страйкового комітету, Комітету захисту національних символів України та деякі народні депутати передали прапор тодішньому заступникові голови Верховної Ради Іванові Плющу (Стельмах, 2016). «Навколо прапора йшли члени громадської організації Українського козацтва – у театралізованих речах на цю тематику, та юрба небайдужих громадян. Біля Бессарабської площі колону мав перестріти кордон міліції, що вишикувався біля пам'ятника Леніну. Але керівники Комуністичної партії України, побачивши силу-силенну народу, не стали заважати проходженню прапорової групи до Верховної Ради. Тим паче, незадовго до того, 24 липня, вони вже пропустили юрбу, що йшла з прапором до Київміськради», – констатували історики (Тинченко, 2024). Ярослав Тинченко зауважував, що прапор, вивішений на щоглі Київміськради 24 липня 1990 р., та той, що був внесений до Верховної Ради 1 жовтня 1990 р., – це один і той самий прапор (Тинченко, 2024) (див. рис. 3).

Удруге український прапор до сесійної зали Верховної Ради УРСР був внесений ввечері 24 серпня 1991 р. – після проголошення Акту відновлення української державності. В'ячеслав Чорновіл відзначав, що запропонував внести до зали прапор, який використовували українці під час пікетів Верховної Ради Росії (Стельмах, 2016). «І тоді ми взяли цей прапор, внесли його в Верховну Раду. Особисто мене тоді переповнювала гордість за наш народ, за те, що українці не змарнували нагоду створити свою державу, адже створити державу – це найбільша перемога для нації», – зауважував Іван Заєць, який разом із В'ячеславом Чорноволом, Миколою Пороським та ін. тогочасними депутатами зображений на відомій картині «Державотворення» (Стельмах, 2016). Постановами Президії Верховної Ради України «Про прапор України» від 18 вересня 1991 р. (Постанова-2) та «Про Державний прапор України» від 28 січня 1992 р. (Постанова-3) синьо-жовтому стягу надано статус офіційного прапора держави.

Отже, на зламі 80-х – 90-х років ХХ ст. символічний простір УРСР, насамперед західноукраїнського регіону, зазнав певної трансформації: якщо раніше його формувала винятково комуністична символіка, то у досліджуваний період він доповнюється національною атрибутикою. Синьо-жовтий прапор став головним маркером альтернативної ідентичності, символом спротиву радянській політиці пам'яті та водночас консолідації українського суспільства навколо ідеї відновлення незалежності. Демонтаж пам'ятників В. Леніну у цьому контексті – дзеркальний процес, що символізував своєрідний «розрив з ідеологічним спадком СРСР». Поступова легітимація національної символіки (від локальних/регіональних ініціатив – до офіційного визнання у 1991 р.) – каталізатор державотворчих процесів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

11 апреля в истории Латвии: неизбранный президент. (2015). <https://mixnews.lv/exclusive/2015/04/11/11-aprelya-v-istorii-latvii-neizbrannyj-prezident-3/>

1990 – над Київрадою вперше було піднято блакитно-жовтий прапор. (2024). <https://www.uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/lypen/24/1990-nad-kyuyivradoyu-vpershe-bulo-pidnyato-blakytno-zhovtyy-prapor>

33 роки тому у Стрию вперше підняли прапор. (2023). https://galinfo.com.ua/news/33_roky_tomu_u_stryuu_vpershe_pidnyaly_prapor_ukrainy_396619.html

14 вересня 1990 р. у Львові демонтовано пам'ятник Леніну. (2019). <https://c4u.org.ua/media/calendar/931>

Бойко, М. (2016). Як падали перші Леніни в Україні. https://vgolos.ua/news/yak-padaly-pershi-leniny-v-ukrayini_213510.html

Вовканич, С. (1991, 12 червня). Національна символіка у дзеркалі соціології. *За вільну Україну*, 1.

Ганкевич, Р. (2015). 25 років тому у Стрию вперше в УРСР офіційно підняли жовто-блакитний прапор. https://zaxid.net/25_rokiv_tomu_u_striyu_upershe_v_ursr_ofitsiyno_pidnyali_zhovtblakitniy_prapor_n1344161

Героїчна мить історії: 2 квітня 1990 року над Дрогобичем піднято Державний прапор України. (2022). <https://drohobych-rada.gov.ua/vidbulosya-cherbove-zasidannya-komisiyi-12/>

ДАЛО: Державний архів Львівської області (Держархів Львівської обл.), ф. Р-221 (Львівська обласна рада (1990–1991 рр.)), оп. 3. спр. 1187, 169 арк.

За вільну Україну. (1990, 2 серпня), 1.

Історія: «Совети» мітили окуповану територію пам'ятниками, яких ми досі позбуваємося. (2022). https://mukachevo.net/post/istoriia-sovety-mityly-okupovanu-terytoriiu-pamiatnykamy-iakykh-my-dosi-pozbuvaemosia_4509189.html

Карелін, О. (2011). *Прапори над Україною*. Львів.

Квятковський, А. (2018). *Прапор на вежі*. <https://zbruc.eu/node/34632>

Коломійани одними із перших повалили Леніна. (2014). <https://firtka.if.ua/blog/view/kolomiani-odnimi-z-persih-povalili-lenina60431>

Комуністи під кран не лягали: 30 років тому у Франківську повалили Леніна. (2020). <https://kurs.if.ua/society/komunisty-pid-kran-ne-lyagaly-30-rokiv-tomu-u-frankivsku-povalyly-lenina/>

Копись, Р. (2004). *Мої роки, моє життя належить Україні*. Дрогобич.

Кременчук першим підняв прапор України на Лівобережжі. (2020). <https://www.telegraf.in.ua/kremenchug/10039367-vpershe-na-lvoberezhzh-sino-zhovtivy-styag-nezaleznoyi-ukrayini-zamayorv-same-u-kremenchuc.html>

Ленін у Львові впав 32 роки тому: як це було. (2022). <https://zahid.espresso.tv/lenin-u-lvovi-vpav-32-roki-tomu-yak-tse-bulo>

«Ленінопад» в Україні: боротьба з «совком» чи вандалізм? (2015). https://espresso.tv/article/2015/08/05/quotleninopadquot_v_ukrani_prosvitnycke_yavysche_chy_proyav_vandalizmuhttps://espresso.tv/article/2015/08/05/quotleninopadquot_v_ukrani_prosvitnycke_yavysche_chy_proyav_vandalizmu

«Ленінопад» в Україні почався 30 років тому. (2020). https://df.news/2020/08/12/lieninopad-v-ukraini-pochavsia-30-rokiv-tomu/#google_vignette

Перший: як піднімали синьо-жовтий прапор над Луцькradoю. (2015). <https://history.rayon.in.ua/topics/385905-pershii-iak-pidnimali-sino-zhovtii-prapor-nad-lutskradoiu>

Піняжко, В. (2024). *34 роки тому у Львові знесли пам'ятник Леніну: спогади очевидця.* <https://suspilne.media/lviv/833847-34-roki-tomu-u-lvovi-znesli-pamatnik-leninu-spogadi-ocovidca/>

Правда Украины. (1990, 14 марта), 3.

ПРАПОР, який був ВПЕРШЕ піднятий над будинком Тернопільської міської ради народних депутатів (із фондів музею). (2022). <https://tokm.com.ua/novyny/prapor-yakuj-buv-vpershe-pidnyatyj-nad-budynkom-ternopilskoyi-miskoyi-rady-narodnyh-deputativ-iz-fondiv-muzeyu.html>

Постанова-1: Постанова Президії Верховної Ради УРСР «Про порушення закону Української РСР про охорону і використання пам'яток історії та культури» від 11 вересня 1990 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270-12#Text>

Постанова-2: Постанова Президії Верховної Ради України «Про прапор України» від 18 вересня 1991 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1567-12#Text>

Постанова-3: Постанова Президії Верховної Ради України «Про Державний прапор України» від 28 січня 1992 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2067-12#Text>

Рябенко, С. (2020). *Паперовий «вождь» з сесійної зали: як декорували Верховну Раду.* <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/12/28/158741/>

Семків, В. (2015). *Падай, Леніне, падай.* <https://zbruc.eu/node/40061>

Синьо-жовтий прапор вільної держави. (2024). <https://dn.gov.ua/news/sino-zhovtij-prapor-vilnoyi-derzhavi>

Скрипник, В. (2024). *«Жовту частину пошила з гардини...». Як у Вінниці уперше піднімали синьо-жовтий прапор.* <https://vn.20minut.ua/Podii/zhovtu-chastinu-poshila-z-gardini-yak-u-vinnitsi-upershe-pidnimali-sin-11421586.html>

Лука, С. (1990, 8 серпня). Час нас розсудить. *Новини Прибужжя*, 2.

Стельмах, І. (2016). *Українці святкують День прапора «не в той день» – історики.* <https://www.radiosvoboda.org/a/27938374.html>

Сторінками історії: як на Хмельниччині 32 роки тому вперше підняли синьо-жовтий прапор. (2022). https://ye.ua/istiriya/58818_Storinkami_istoriyi_yak_na_Hmelnichchini_32_roki_tomu_vpershe_pidnyali_sino_zhovtij_prapor.html

Тинченко, Я. (2024). *Орест Карелін – автор перших українських прапорів: слідами героїв з фотографій Олесь Волянника.* <https://tyzhen.ua/orest-karelin-avtor-pershykh-ukrainskykh-praporiv-slidamy-heroiv-z-fotografij-olesia-volianyka/>

Торба, Б. (2025). *Синьо-жовті кольори незалежності. Як на світ з'явився український прапор і які труднощі здолав.* <https://life.pravda.com.ua/society/den-prapora-cikavi-fakti-pro-ukrajinskiy-styag-ta-yogo-istoriya-303312/>

Ще одну вимогу страйкарів виконано. Що далі?... (1990, 2 серпня). *Шахтар Червонограда*, 1.

Як Стрий перегнав Львів і став першим містом, де підняли український прапор. (2024). <https://zahid.espresso.tv/novyny-lvivschiyny-yak-striy-peregnav-lviv-i-stav-pershim-mistom-de-pidnyali-ukrajinskiy-prapor>

Як тернополяни пам'ятник Леніну знімали. Спогади очевидців. (2011). <https://лура.com.ua/2011/08/yak-ternopolyany-pamyatnyk-leninu-znimaly-spohady-ocheydytsiv>

Як у Львові вперше підняли синьо-жовтий прапор. Розмова з істориком. (2025). https://tvomisto.tv/exclusive/synozhovta_nezalezhnist_lvova_abo_yak_vse_pochalosya_z_prapora_122492.html

Олег МУРАВСЬКИЙ, Юрій ТРУСОВ